

РОЛЬ СІМ'Ї У РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

М.Я.Гуд, Т.Й.Січко

Анотація. У статті висвітлюється проблема гендерної ідентичності, що включає в себе аспекти формування психологічних статевих відмінностей і гендерної диференціації у дітей дошкільного віку.

Ключові слова. Гендерна ідентичність, гендерна диференціація, маскуліність, фемінність, дошкільний вік.

Аннотация. В статье раскрывается проблема гендерной идентичности, которая включает вопросы формирования психологических половых отличий и гендерной дифференциации в дошкольном возрасте.

Ключевые слова. Гендерная идентичность, гендерная дифференциация, маскулинность, феминность, дошкольный возраст.

Summary The article clears up the problem of gender identity which includes the matter of forming psychological sexual differences and gender differentiation at pre-school age.

Key words: gender identity, gender differentiation, masculinity, femininity, pre-school age.

Постановка проблеми. Проблема гендерної ідентичності, яка включає в себе аспекти формування психологічних статевих відмінностей і гендерної диференціації дітей дошкільного віку, є однією з найважливіших і актуальних проблем сучасної психології. Вивчення широкого кола питань, пов'язаних з цією проблемою, має, поза сумнівом, не лише теоретичне, але й велике практичне значення, особливо в галузі виховання підростаючого покоління.

У сучасній освіті до теперішнього часу не створені умови успішної реалізації хлопчиками й дівчатками статевої поведінки в процесі їхнього навчання і виховання. Гендерна ідентичність дітей дошкільного віку формуються стихійно, без належної уваги і психолого-педагогічного супроводу.

Виховання хлопчиків і дівчаток у родинах і дошкільних освітніх установах з урахуванням статевої диференціації недостатньо ефективно, оскільки в основному орієнтоване на застарілі гендерні стереотипи, не враховує реалій сучасного життя, ігнорує або спрощує їх, не реалізує напряму розвитку варіативної статевої поведінки, не формує у дітей навичок оволодіння чоловічими й жіночими ролями.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. У вітчизняній та російській психології є ряд досліджень, пов'язаних із вивченням особливостей формування гендерної ідентичності на різних етапах онтогенезу й аналізом сучасних підходів до проблеми впливу гендерних якостей особи на процеси її адаптації та саморегуляції (Ю.В.Альошина, А.С.Волович, А.В.Визгина, Т.В.Говорун, Н.В.Дворянчиков, С.Н.Ениколопов, Є.П.Льїн, В.Е.Каган, В.Е.Кікінежді, О.М.Кльоцина, І.С.Кон, В.В.Москаленко, А.С.Москальова, Т.А.Ріпина, І. Товкач та ін.). У зарубіжній психології проблемою гендерної ідентичності в різні роки займалися Д.Батон, Е.Берн, Г.Зіммель, О.Вейнінгер, У.Ліппман, Ш.Берн та ін.

Метою нашої статті є дослідження особливостей впливу сім'ї на формування гендерної ідентичності в дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Процес гендерної ідентифікації здійснюється в дошкільному віці й включає три аспекти: когнітивний – дитина починає відносити себе до певної статі, усвідомлюючи зміст типової ролі поведінки; емоційний – у хлопчиків і дівчаток складаються чіткі уявлення про статеві переваги, інтереси, ціннісні орієнтації, реакції на оцінку, прояв емоцій, пов'язаних з формуванням рис маскуліності й фемінності; поведінковий – відбувається засвоєння типової для кожної статі моделі поведінки.

Інститут сім'ї є найважливішим, але не єдиним джерелом формування гендерної ідентичності. Інформація про правильну поведінку передається через дитячу літературу, телебачення, розмовне мовлення, взаємодією з однолітками та ін. Універсальним в процесі ідентичності є колектив однолітків, причому як своєї, так і протилежної статі. Однолітки схвалюють або засуджують типову чи нетипову для цієї статі поведінку один одного. У спілкуванні з однолітками дитина випробовує себе як представник певної статі, перевіряє отримані в сім'ї гендерні стереотипи і коригує їх у самостійному, не регламентованому дорослими спілкуванні, отримуючи досвід на емоційному рівні.

Стать генетично обумовлена, і дехто вважає, що чоловіки і жінки різко відрізняються один від

одного своїми інтелектуальними здібностями, рисами особистості, манерою поведінки, способами адаптації до дорослого життя, передусім, через закладену в них генетичну програму. Прибічники протилежної точки зору стверджують, що відмінності між чоловіками і жінками мають зовнішні причини й визначаються головним чином тим, що впродовж усього життя представники чоловічої і жіночої статі відчувають різне ставлення до себе з боку батьків, друзів і суспільства.

Гендерна ідентичність має велике значення для особистості: поза нею не може бути повноцінної індивідуальності ні в психологічному, ні в соціальному плані. Увійти в суспільство індивід може лише за умови набуття ним статевої належності, відносячи себе до чоловічої або жіночої статі й намагаючись переконати в цьому оточуючих.

Соціальні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, призвели до руйнування традиційних стереотипів чоловічої та жіночої поведінки. Демократизація відносин людей різної статі спричинила змішування ролей, фемінізацію чоловіків та маскулінізацію жінок. На тлі цих суспільних змін змінюються й внутрішні психологічні позиції дітей, їхня свідомість: дівчатка стають агресивними й грубими, а хлопчики переймають жіночий тип поведінки, особливо у неповних сім'ях.

Аналіз практики, дані наукових досліджень доводять, що статева соціалізація дітей передовсім пов'язана з реальною життєдіяльністю самої сім'ї. Кожен день життя знайомить дитину з великою різноманітністю взірців і форм поведінки, слів, міміки, жестів, вчинків і манер, трудової діяльності, взаємин, оцінних орієнтирів тощо. Дитина не тільки бачить і чує, а й глибоко відчуває і тонко сприймає насамперед піклування батька й матері, ставлення до неї старших братів і сестер, дідуся й бабусі, сусідів і людей узагалі, жадібно, як губка, вбирає весь цей досвід. Крім того, вона з перших днів свого дитинства безпосередньо включається в життя сім'ї зі всіма його труднощами, виконуючи функції, характерні для її соціального становища.

Зараз суспільство позитивно ставиться до маскуліної поведінки дівчат, але засуджує фемінну поведінку хлопчиків (як правило, вихованих мамою).

Процеси набуття гендерної ідентичності та освоєння певного типу статевої поведінки активізуються такими важливими психологічними механізмами, як спрямування, моделювання, заохочення та пізнання.

Формування позитивної гендерної ідентичності залежить від батьківських очікувань. Батьки хочуть знати наперед стать малюка, оскільки від цього буде залежати, яке ім'я йому оберуть, який одяг, іграшки і прикраси будуть купувати, чим будуть з ним займатись. Іноді батьки не задоволені статтю своєї дитини і своїм розчаруванням розвивають у неї комплекс неповноцінності. Якщо стать немовляти не збігається з планами батьків, то в багатьох випадках дорослі спотворюють образ статі своєї дитини. Хлопчиків виховують за типом жіночої поведінки, а дівчатка долучаються до цінностей чоловічого світу, засвоюючи чоловічий тип статевої поведінки. І в першому, і в другому випадку такі діти, а в майбутньому – дорослі, неадекватно реагують на представників і своєї, і протилежної статі. А це пізніше вимагає психологічної корекції та підтримки.

Вже в 5-6-річному віці діти чітко розрізняють ігри для хлопчиків і дівчаток. Дівчатка обирають ролі лікаря, вчителя, «доньки-матері», а хлопчики – солдатів, міліціонерів тощо. Психологи стверджують, що в дівчаток, як правило, однотипні іграшки, у хлопчиків – різноманітніші за формою та функціональною придатністю. Очевидно, з цих ігор бере початок взаємопротиставлення у виборі жіночих і чоловічих ролей, яке простежується в старшому віці.

Дорослі по-різному спрямовують і регулюють поведінку хлопчиків і дівчаток. Вони не заохочують дослідницьку і конструкторську поведінку дівчаток: прагнення більше дізнатися про іграшку, розібрати її, застосувати не за призначенням. Натомість схвалюють нетрадиційні способи гри хлопчиків, їхню цікавість до механізмів функціонування іграшок. Хлопчиків заохочують до змагань, перемог, конкуренції. Їхня агресія (як вербальна, так і фізична) задля досягнення мети часто сприймається як норма, а така ж поведінка дівчинки засуджується.

Первинною, домінуючою роллю, з якою ідентифікують дівчаток, є роль матері, яка полягає у формуванні в дівчинки образу материнства та виробленні відповідної гендерної поведінки. Дитячий ідеал матері певною мірою опосередковує і гендерну поведінку хлопця: з нею він підсвідомо порівнює свою подругу, наречену, дружину, майбутню матір своїх дітей.

Діти схильні відтворювати сценарій життя батьківської сім'ї, особливо в засвоєнні гендерних ролей. Сім'я – це мала нуклеарна група, що складається з батьків і дітей, які живуть разом, спільно ведуть домашнє господарство і взаємопов'язані між собою емоційно, економічно й духовно. Провідна функція сучасної сім'ї, яка з економічного осередку перетворилася на психологічний, зумовлена широкими можливостями батьків щодо спрямування гендерного виховання дитини шляхом її паралельної діяльності – наслідування дитиною (часто відстрочене в часі) культивованих у батьківській

сім'ї взірців поведінки. Паралельна активність дитини, освоєння нею статевоповідних умінь та навичок, культури поведінки тощо не є самостійною функцією сімейного виховання, проте створює можливості для гендерної ідентичності. Така функція належить грі, яка сприяє імітації ролей, засвоєнню нормативів гендерної поведінки.

Традиційна сім'я побудована на домінуванні однієї статі, як правило, чоловічої, на чіткому розподілі ролей і видів діяльності, згідно з яким чоловік матеріально забезпечує добробут сім'ї, утримує дружину й дітей, а дружина виховує дітей, веде домашнє господарство й у всьому підпорядковується чоловікові. В громадській думці утвердився чіткий розподіл сімейних ролей між чоловіком і жінкою: «слабка» стать опікує, доглядає, виховує, а «сильна» – заробляє, утверджується професійно, керує.

Протиставлення сімейних ролей зумовлене історичним розподілом праці між чоловіком і жінкою в доіндустріальний період, який закріпив за чоловіком функції захисника, володаря засобів матеріального виробництва, за жінкою – хранительки сімейного вогнища. У цьому закорінений і традиційний розподіл гендерних ролей: чоловік – господар, здобувач, захисник сім'ї; дружина – служниця, вихователька, берегиня.

Традиційне розуміння психології статей (світ чоловіків – предметно-інструментальний, світ жінок – емоційно-експресивний) продовжує панувати в поглядах на їхнє призначення в сім'ї та суспільстві. Такий розподіл сімейних і суспільних ролей відповідав взаєминам статей у традиційній патріархальній сім'ї, де чоловік мав необмежену владу над усіма членами родини. Таку сім'ю називають ще домінаторною, що загалом свідчить про домінування й підпорядкування сімейного життя особі чоловічої статі, проте авторитаризм може походити і від жінки, тобто може бути матриархальним.

Середовище однолітків через гру, пізніше через спілкування як самостійний вид діяльності демонструє, розвиває і закріплює вимоги, очікування, нормативи поведінки, необхідні чоловікам і жінкам у дорослому світі. Діти починають гратися в статевоповідні предметні (нав'язувані дорослими) ігри, імітувати стаетовитипізовану поведінку у відповідних сюжетах рольової гри.

До 3-х років хлопчики віддають перевагу кубикам і вантажівкам, дівчатка – посуду і лялькам. При цьому діти починають критично ставитися до однолітків, зайнятих іграми, характерними для протилежної статі. Хлопчик з лялькою чи дівчинка з вантажівкою викликають глузування, при цьому над хлопчиком будуть сміятися більше, ніж над дівчиною. Засвоївши характерні для їхніх гендерних ролей правила, діти часто суворо карають ровесників, які їх порушують. Є й інші механізми впливу на засвоєння гендерної ролі. У віці між 2-ма і 3-ма роками діти починають виявляти бажання гратися з однолітками своєї статі. Перевага одностатевого (гомогенного) середовища посилюється в дошкільному дитинстві і сягає піку в підліткові шкільні роки. Це явище називають гендерною сегрегацією. Далі ця тенденція послаблюється, проте в дорослому житті групування щодо спілкування і відпочинку частіше розподіляється відповідно до статі. Тенденція гендерної сегрегації має певні особливості. У деяких культурах дорослі обирають дітям товаришів для ігор. А там, де діти мають свободу вибору, хлопчики спонтанно обирають хлопчиків, дівчатка – дівчаток. Статеве дозрівання лише посилює гендерну сегрегацію, яка загострює почуття належності до певної групи («ми – хлопчики», «ми – дівчатка»), контраст між психологією і поведінкою статей.

Наші дослідження засвідчують, що спосіб передачі життєвих орієнтирів, стилі виховання хлопчиків і дівчаток є різними. Дівчаток виховують у кращому разі в системі координат «любов – контроль». При цьому люблячі батьки прагнуть задовольнити якнайширше коло їхніх інтересів, потреб. Однак роблять це так, щоб поведінка дівчинки постійно перебувала під їх опікою, особливо материнською. Тому дисциплінарні проблеми в дівчаток виникають значно рідше, ніж у хлопчиків. Гіперопіка батьків породжує в дівчинки відчуття провини («маю бути чемною, акуратною, щоб мене любили»), хворобливе сумління, докори («всі дівчатка такі виховані, я маю бути такою, як інші»).

Чимало хлопчиків також виховуються під опікою батьків, тобто перебувають у ролі «малюка-пристосуванця». Проте порівняно з дівчатками їх значно менше, оскільки батьки бояться виростити «маминоного синочка» (фемінного хлопчика).

Повноцінний демократичний стиль виховання можливий у демократичному суспільстві; за тоталітарного соціального устрою батьки проявляють авторитарність до власних дітей. Дорослі, виховані в сім'ях, де панувала атмосфера сили, влади, контролю над дітьми, їхнього безумовного підпорядкування батькам, як правило, відтворюють сценарій свого дитинства, ставлячи дитину в підлеглу позицію.

Соціальні очікування тиснуть передусім на матір, яка прагне зберегти свою референтну роль для сина чи доньки незалежно від їхнього віку. Відсоток хлопців і дівчат, яким легко і дуже легко спілкуватися з мамою або татом, хоч і є досить великим, проте невпинно знижується з урахуванням процесу дорослішання сина чи доньки. Дівчатка перебувають у більш дискримінаційних позиціях при

Матеріали V Міжнародного семінару «Концептуальні основи підготовки спеціалістів: традиції та перспективи в контексті реалій сучасної освіти»

спілкуванні з татами, хлопці - щодо спілкування з мамами. Зростає відсоток хлопчиків і дівчаток, яким з досягненням старшого шкільного віку стає «складно» і «дуже складно» спілкуватися з татом. Тата порівняно з мамами є більш дистанційованим в спілкуванні як від доньок, так і від синів, що свідчить про порушення гендерного паритету у вихованні дітей, звуженість самореалізації чоловіків у виконанні батьківської ролі, а також про те, що чоловіки часто слугують негативними гендерними моделями для наслідування.

Дослідження американських психологів засвідчують: чим більш демократизовані стосунки між донькою і батьком, тим більше вона орієнтована на партнерство з особами іншої статі, на самовдосконалення, здобуття освіти, кар'єру, тим вищого соціального статусу досягає в дорослі роки.

Висновок. Різниця у вихованні хлопчиків і дівчаток є первинним механізмом диференціації гендерних ролей. Паралельна діяльність дитини в сім'ї є когнітивно-емоційним містком між особою та вимогами соціального оточення. Статевотипізовані очікування батьків у поєднанні з ідентифікацією з одностатевими однолітками посилюють відмінність уподобань хлопчиків і дівчаток.

Сім'я навчає дітей чоловічих, жіночих умінь та ролей. Розподіл, ієрархізованість статевих ролей хлопчика або дівчинки дитина вперше пізнає в сім'ї, ідентифікуючись зі статево відповідним дорослим. У свідомому старшому віці вона їх відтворює, сповідуючи гендерні взірці батьківської сім'ї, дотримуючись сформованих уявлень про стать. Функціонування гендерного конструкту може здійснюватися як на прикладі егалітарних (партнерських), так і домінаторних (традиційних) статоворольових стосунків. У сім'ї в процесі інтериоризації та ідентифікації відбувається засвоєння гендерних ролей суспільства, що відповідають домінуючому гендерному порядку. Особлива роль у цьому відводиться матері як провідному агенту гендерної соціалізації.

Дитячий садок, де виховання спеціально організоване для підтримки домінуючого гендерного порядку, для дітей дошкільного віку є активним транслятором жорстких соціальних стереотипів. Оскільки підвалини статевої ідентичності закладаються в дошкільному дитинстві, тому надзвичайно важливо забезпечити кожній дитині гармонійне гендерне виховання.

Література

1. Говорун Т.В., Кікінеджи О.М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
2. Гендер і культура: Зб. Статей. – К.: Факт, 2001. – 224 с.
3. Ильин Е.П. Пол и гендер. – СПб.: Питер, 2010. – 688 с.: ил. – (Серия «Мастера психологи»).
4. Зуйкова Е.М., Ерусланова Р.И. Феминология: Учебное пособие. – М.: Изд-во книготорг. Центр «Маркетинг», 2001. – 248 с.
5. Кравець В.П. Гендерна педагогіка: Навч. Посібник. – Тернопіль: Джура, 2003 – 416 с.
6. Мухоморіна Л. Хлопчики і дівчатка: диференційоване навчання // Дошкільне виховання. – 2001. - №4 – С.15-17.
7. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. – К.: Либідь, 1997. – Кн.2.-318с.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976.- Т.1. С.654.; Т.3. – 350 с.
9. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – С.182-191.